

ПОНЯТТЯ ЦИВІЛЬНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ТА ЇЇ ЕЛЕМЕНТІВ

УДК 347.1

Постановка проблеми. Правосуб'єктність є однією з основоположних категорій права. В теорії права правосуб'єктність розуміють як можливість особи виступати в якості суб'єкта прав і обов'язків. Незважаючи на велику кількість наукових досліджень, на сьогоднішній день, відсутнє легальне визначення даного поняття.

Метою цієї статті є дослідження поняття, сутності, складових частин та особливостей правосуб'єктності як цільно – правової категорії.

Аналіз останніх досліджень. Категорія правосуб'єктності є однією з найзагальніших категорій юридичної науки. Зокрема, вона стала предметом дослідження таких науковців, як С. С. Алексєєв, О.С. Іоффе, А. М. Колодій, В. В. Надьон, А. В. Пасічник, О. Ф. Скакун, Ю. М. Тодика, М. В. Цвік. Водночас теорії права категорію «правосуб'єктність» визначають в декількох напрямках.

Виклад основного матеріалу. Одним із них є теорія, відповідно до якої поняття «правосуб'єктність» та «суб'єкт права» співпадають, дану позицію тривалий час послідовно відстоював й С.С.Алексєєв, вказуючи, що суб'єкт права, характеризується, як особа, яка за своїми властивостями може бути носієм суб'єктивних юридичних прав та обов'язків. Вчений підкреслював, що соціальною передумовою правосуб'єктності служить свобода волі людини, а зміст полягає в тому, що особи мають здатність бути носієм юридичних прав і обов'язків. Тому правосуб'єктність є невід'ємною від особи її якістю [1, с. 67].

Доктринальне дослідження поняття «суб'єкт права» відоме ще з дореволюційних часів. Так вчений Н.А. Гредескуль у роботі «Общая теория права» зазначав, що «суб'єкт права являється центральним пунктом в юридических отношениях», закладючи у дане поняття точку зору, відповідно до якої «суб'єкт

это творец создаваемых ими прав и обязанностей. С другой стороны, право создается некоторыми искусственными субъектами, которые именуются юридическими лицами» [2, с. 289].

В.С. Нерсисянц розглядає суб'єктами права осіб чи організації, за якими визнано законом особливу юридичну властивість - правосуб'єктність, що дає можливість брати участь у різних правовідносинах [3, с. 372].

С. М. Братусь розмежував поняття «правоздатність» і «суб'єктивне право». «Суб'єктивне право - це належне даному суб'єкту, наявне, існуюче право. Правоздатність - необхідна умова для правоволодіння, тобто необхідна передумова суб'єктивного права» [4, с. 23].

Підтримував дану теорію і Н. В. Вітрук, визначаючи, що суб'єктивні права громадян мають три стадії прояву та здійснення: стан суб'єктивних прав, володіння ними і користування ними (реалізація). Стадія стану суб'єктивного права свідчить про можливість при зазначених в нормі права умовах придбати суб'єктивне право на конкретний об'єкт (благо). Стадія володіння характеризується вже придбанням суб'єктивного права на користування певною благом. Стадія користування (реалізації) - це вже само безпосереднє користування благом, задоволення особистих потреб, інтересів в рамках розпорядження правових норм. Для деяких прав ці стадії збігаються: стан з володінням (право на працю та ін.), або володіння з користуванням (право на ім'я та ін.). Для інших прав зазначені стадії існують як послідовно [5, с. 19].

Доволі часто, першу стадію прояви суб'єктивних прав, стадію стану, ототожнюють з правосуб'єктністю або правоздатністю. Проте правосуб'єктність - це не суб'єктивні права і не сукупність прав громадян. Суб'єктивні права особистості характеризуються не здатністю до певної поведінки, а мірою певної поведінки для реального користування благами. Тому ці два поняття нерозривно пов'язані, оскільки володіючи якістю правосуб'єктності, громадянин може бути носієм конкретних суб'єктивних прав, може користуватися ними. Перехід суб'єктивного права зі стадії загального стану в стадію володіння і далі говорить нам про зміну ставлення особи до права, а не про зміну або трансформації в

сутності правосуб'єктності, яка як була, так і залишається лише здатністю особи бути носієм прав у будь-якій стадії їх прояву: в стадії стану, володіння та користування правами [6, с. 5].

Прибічники другого напрямку, окрім праводієздатності, включають в правосуб'єктність й права та обов'язки, що закріплені за особами законами і ототожнюють її по суті з правовим статусом особи [6, с. 67].

Латинське слово «status» означає стан, положення. Відповідно до цього під статусом суб'єкта права розуміють його правове становище, котре характеризується комплексом юридичних прав і обов'язків.

Натомість поняттям правового статусу охоплюються всі види юридичних зв'язків за участю суб'єкта права. Правоздатність є постійним станом особи, елементом її правового статусу. Однак правоздатність — це не статичний момент, оскільки вона тісно пов'язана з соціально-правовою активністю особи. В ній знаходить прояв юридичний зв'язок особи з державою та суспільством, котрий характеризується наявністю в особи повної, реальної та гарантованої можливості бути носієм конкретних прав та обов'язків [7, с. 349-350].

Прихильники третього напрямку визнають, що зміст правосуб'єктності складає праводієздатність, основними складовими елементами якої виступають: правоздатність, дієздатність і деліктоздатність.

Провідним елементом, ядром цивільної правосуб'єктності служить правоздатність – як здатність особи мати цивільні права й обов'язки (ч. 1 ст. 25 ЦКУ). На думку Н. С. Малєїна, визначальним у понятті «правоздатність» є слово «право», а не «здатність», оскільки від особи непотрібно ніяких особливих здібностей, щоб бути визнаною правоздатною. Саме тому всі без винятку громадяни незалежно від чинників соціального, фізичного або психічного характеру визнаються правоздатними з моменту їх народження [8, с. 3, 4].

На думку А. Пасічника, правоздатність є достатнім критерієм встановлення факту правового існування суб'єкта права. Вона є самодостатньою категорією, чого не можна сказати про дієздат-

ність чи деліктоздатність, які безпосередньо від неї залежать [9, с. 28].

У науковій літературі триває дискусія щодо встановлення того, чим є правоздатність стадією розвитку суб'єктивного права. Дана теорія була запропонована Ц.Ямпольською, на думку якої, суб'єктивне право у своєму розвитку проходить три стадії: правоздатності (потенційного стану суб'єктивного права), виникнення суб'єктивного права та стадію його реалізації [10, с. 26].

Критично оцінив зазначений підхід Н.В. Вітрук, який, принципово погоджуючись із стадійністю суб'єктивного права, виступав проти включення правоздатності до переліку етапів його розвитку [5, с. 103–109].

Також є цікавим погляд А. В. Венедиктова, який ототожнював категорію «правосуб'єктність» і «правоздатність» (за винятком випадків, коли важко відокремити правоздатність від дієздатності), вважаючи, що держава наділяє осіб правоздатністю або, що те ж саме, правосуб'єктністю, тобто здатністю мати права та обов'язки. У такій ситуації правосуб'єктність є не просто правоздатністю, а є праводієздатністю [11, с. 506-507].

Таку ж позицію підтримував М. Г. Александров, вважаючи, що правосуб'єктність (правоздатність) - це «врожена властивість» індивіда чи колективного утворення, яке обумовлює можливість для особи за наявності фактичних умов, передбачених юридичною нормою, ставати учасником правовідносин того чи іншого виду, тобто володіти тими чи іншими повноваженнями й виконувати ті чи інші обов'язки [12, с.14].

Щодо зарубіжних поглядів на поняття «правосуб'єктність», слід зазначити, що, зокрема, у французькому праві і доктрина, і судова практика трактують правоздатність як здатність мати права. У праві Англії та США, незважаючи на відсутність загального, статичного поняття правоздатності, словами «legal capacity» і в науковій літературі, і в судових рішеннях іноді виокремлюють пасивну (passive capacity) та активну (active capacity) правоздатність, поступово наближаючи їх до континентальних понять [13, с. 6].

У цивілістичні доктрині цивільну правоздатність умовно поділяють на:

– *загальну цивільну правоздатність*, тобто здатність особи мати права й обов'язки, які передбачені Конституцією України та іншими законами України, які поширюються на осіб без винятку громадян і виникають з моменту народження (ч. 2 ст. 25 ЦК), наприклад, права – на житло (ст. 47), свободу пересування (ст. 33), свободу думки і слова (ст. 34), свободу світогляду й віросповідання (ст. 35) та обов'язки – не завдавати шкоди природі (ст. 66) та ін.;

– *спеціальну цивільну правоздатність*, тобто здатність особи мати окремі цивільні права й обов'язки по досягненню відповідного віку (ч. 3 ст. 25 ЦК). Наприклад, ч. 1 ст. 31 ЦК України встановлює право малолітньої особи самостійно вчиняти дрібні побутові правочини; у ст. 32 ЦК передбачені права неповнолітніх: самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами та інші.

За загальним правилом, спеціальною правоздатністю, зміст якої визначається метою їх діяльності, передбаченою у статуті чи іншому установчому документі, наділені юридичні особи, створені відповідно до законодавства.

Як зазначено у ЦК, правоздатність - це здатність особи мати і права, і обов'язки. Як правило, право завжди переплітається з обов'язком і будується за схемою: право – обов'язок, обов'язок – право. ЦК в поняття правоздатність закладає саме права та обов'язки для всіх осіб без винятку. Але якщо проаналізувати деякі положення ЦК України, то можна зробити висновок, що не завжди фізичні особи наділяються одночасно і правами, і обов'язками. Таким чином, правоздатність залежно від прав та обов'язків можна умовно поділити на: активну правоздатність (здатність особи мати права та обов'язки, дозволені законом) та пасивну правоздатність (здатність особи мати лише права, дозволені законом) [13, с. 8].

Отже, цивільна правоздатність містить в собі дві нерозривно пов'язані між собою можливості: виступати в якості і правоволодіючого, і зобов'язаного суб'єкта. Але на перший план за своїм значенням в системі цивільно-правового регулювання висувається саме можливість правоволодіння, оскільки вона у вирішальній

мірі розкриває механізм цивільно-правового регулювання і наділяє осіб цивільною правоздатністю.

Цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільні права й самостійно їх здійснювати, створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати й нести відповідальність у разі їх невиконання (ч. 1 ст. 30 ЦК). Визначальним у цьому понятті є словосполученням «здатність діяти» – самостійно, активно, мати власну позицію, адекватно оцінювати свої й чужі дії та їх наслідки. Це можливо за наявності достатнього рівня свідомості й волі. Особи, які не досягли необхідного рівня свідомості (за віком) або втратили її (психічнохворі), не здатні власними діями набувати прав та обов'язків і нести відповідальність.

Структурним елементом цивільної правосуб'єктності також слід вважати й деліктоздатність, яка тлумачиться як здатність особи нести цивільно-правову відповідальність за вчинене нею правопорушення. При цьому дану категорію, деякі вчені відносять її до правосуб'єктності через дієздатність. Проте в більшості деліктоздатність визначають самостійним елементом [14, с. 108].

На думку В. Ф. Яковлева, деліктоздатність – це поєднання двох функцій – бути носієм відповідних прав та обов'язків і створювати їх своїми діями. Інакше кажучи, це правосуб'єктність у сфері відносин, що виникають унаслідок протиправної поведінки [15, с. 37].

Сутність деліктоздатності можна простежити в наступному. Держава, наділяючи осіб різного роду правовими засобами, залишає за собою (або делегує іншим суб'єктам) можливість припиняти випадки протиправної поведінки і впливати на правопорушника. Подібна можливість в цивільному праві не безмежна. Вона обумовлена ступенем волездатності тієї чи іншої категорії осіб, рівнем її майнової самостійності, загальним обсягом їх права та дієздатності. Визначені умови слугують найбільш загальною передумовою ефективності впливу на правопорушника. Саме ця межа можливого ефективного впливу на суб'єкта за порушення заходів дозволеного і належного, визначених загальним обсягом право - і дієздатності, закріплюється в деліктоздатності. Таким

чином, цивільно-правова відповідальність може покладатися не тільки за схемою «своє правопорушення - своя відповідальність», але і стосовно інших: «свої дії - чужа відповідальність», «чужі дії - своя відповідальність» [16, с. 50].

Деякі вчені пропонують наповнити правосуб'єктність додатковими самостійними елементами. Наприклад, О. О. Красавчиков виділяв транс дієздатність, а саме здатність малолітніх своїми діями покладати обов'язок по відшкодуванню шкоди на батьків і здатність батьків набувати зазначеного обов'язку в результаті дій малолітніх [17, с. 58, 60].

Таким чином, з наведених міркувань можна зробити певні висновки:

- правосуб'єктність – це здатність особи бути суб'єктом (учасником) цивільних правовідносин, тобто носієм дозволених прав та обов'язків;

- основними елементами правосуб'єктності є правоздатність, дієздатність і деліктоздатність, також у науковій доктрині виділяють також трансдієздатність (можливість самостійно обирати собі представника та самому виступати представником інших осіб), тестаментозданість (можливість скласти заповіт та бути спадкоємцем) та бізнесдієздатність (можливість займатися підприємницькою діяльністю).

- вважаємо, що є сенс на законодавчому рівні закріпити легальну дефініцію поняття «правосуб'єктність».

1. Алексеев С.С. *Общая теория права. В двух томах. Т. II/С.С. Алексеев* – М.: Юрид. лит. 1982. – 360 с.

2. Гредескуль Н. А. *Общая теория права / Н. А. Гредескуль.* – С.-Петербург: Типо-Литография И. Трофимова, 1909. – 319 с.

3. Нерсесянц В.С. *Проблемы общей теории права и государства /Учебник для вузов/ Под.общ.ред. В.С.Нерсесянца.* - М.: Норма, 2004. - 813 с.

4. Гараева Г. Х. *Понятие и сущность правосубъектности как категории права/ Г. Х.Гараева// Исторические, философские, политические и юридические науки. Вопросы теории и практики -Тамбов:Грамота-2011-№ 5.- Ч.III.- С. 22-25.*

5. *Субъективные права советских граждан и их развитие в период строительства коммунистического общества: Автореф. дис. канд.*

- юр. наук /Н. В. Витрук /Киевский гос. университет им. Т. Г. Шевченко. – К.-1965. - 20 с.
6. Сопілко М. І. Теоретико-правові підходи до розуміння суб'єктів права окремими галузевими науками/М.І.Сопілко//Юридичний вісник–2008.–С.66-70.
 7. Цит.: Деревнін В. С. Загальні засади визначення правосуб'єктності товарної біржі / В. С. Деревнін // Актуальні проблеми держави і права. - 2011. - Вип. 58. - С. 349-355.
 8. Малєин Н. С. О понятии, ограничении и защите правосубъектности граждан / Н. С. Малєин // Теоретические вопросы гражданского права : сб. науч. ст. – М.: Госюриздат, 1980. – С. 115-123.
 9. Пасічник А.В. Щодо поняття правоздатності суб'єкта права / А. В. Пасічник // Підприємство, господарство і право. – 2009. – № 11. – С. 28–31.
 10. Цит.:Пасічник А.В. Природа та зміст правоздатності суб'єкта права /А.В. Пасічник//Правовий вісник Української академії банківської справи. - 2008. - N 1. - С. 14-18.
 11. Венедиктов А. В. О субъектах социалистических отношений / А. В. Венедиктов // Советское государство и право. – 1955. – № 8. – С. 17-28.
 12. Цит.: Костюк В. Л. Проблеми визначення правосуб'єктності у загальній теорії права // Держава і право. – 2009. – Вип. 44. – С. 14.
 13. Надьон В.В. Деякі аспекти визначення правоздатності в цивільному праві /В.В. Надьон// Теорія і практика правознавства. – Вип.1(5)/ 2014 – С.4 – 9.
 14. Надьон В.В. Елементи правосуб'єктності в цивільному праві / В. В. Надьон // Проблеми законності. - 2014. - Вип. 125. - С. 100-109
 15. Яковлев В. Ф. Отраслевой метод регулирования и гражданская правосубъектность / В. Ф. Яковлев // Правовые проблемы гражданской правосубъектности: сб. науч. ст. – Свердловск: УрГУ, 1978. – С. 27-53
 16. Надьон В. В. Структура правосуб'єктності /В.В. Надьон//Сучасні проблеми цивілістики: матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Н.А.,20.12.2013/НІОУ ім.Ярослава Мудрого. – Харків.-2014.-С. 49-53
 17. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве : моногр. / О. А. Красавчиков. – М. : Госюриздат, 1958. – 183 с.
- Нечитайло Т.О., Луць В.В. Поняття цивільної правосуб'єктності та її елементів**

У статті узагальнено основні наукові підходи до розуміння категорії «правосуб'єктність». Охарактеризовано структурні елементи: правоздатність, дієздатність та деліктоздатність.

Ключові слова: правоздатність, дієздатність, деліктоздатність, правосуб'єктність, цивільне право.

Нечитайло Т. А., Луць В. В. Понятие гражданской правосубъектности и ее элементов

В статье обобщены основные научные подходы к пониманию категории «правосубъектность». Охарактеризованы структурные элементы: правоспособность, дееспособность и деликтоспособность.

Ключевые слова: правоспособность, дееспособность, деликтоспособность, правосубъектность, гражданское право.

Nechitaylo T.O., Lutz V. V. The concept of civil legal personality and its elements

Legal personality is one of the fundamental categories of rights. In the theory of law legal personality is understood as the ability of a person to act as a subject of rights and duties.

This article is devoted to research of the concept, nature, components and features of the legal personality of a civil - legal category. It is examined the theoretical and practical approaches to the concept of law. It is determined that in the general theory of law category of ' legal personality ' is approached in several ways.

According to, the first way of the concept of « legal personality « and « person of law» are identical. Supporters of the second direction include the legal personality rights and obligations that are identify on the merits of the legal status of a person.

Supporters of the third direction recognize that the content of legal personality include capacity and capability and delectability.

The author has determined that the most clear definition of the legal personality is when considering it as a combination of capacity, capability and delectability.

So, legal personality can be defined as the ability of individuals to be the subject of the (participant) civil relations, that is the bearer of rights and obligations

Keywords: capacity, capability, delectability, legal, civil law.

Походжук Р.В.

ДО ПИТАННЯ ПРО ДИФУЗНІ ПРАВА СПОЖИВАЧА

УДК 347.45

Цивільний кодекс України передбачає, що кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування, а також захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. Ін-